

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ
ҚАТЫНАСТАРДАҒЫ
ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ
ЖӘНЕ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ
САЯСАТ****ЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ
И ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ
ПОЛИТИКА В
МЕЖДУНАРОДНЫХ
ОТНОШЕНИЯХ****ENERGY AND
ENVIRONMENTAL
POLICY IN
INTERNATIONAL
RELATIONSS**

ӘОЖ327(554+510)

Н. Мұқаметханұлы

Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті,
Халықаралық қатынастар факультеті, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail: m_nabizhan@mail.ru

**Қытайдың энергетикалық стратегиясы және
Қазақстанмен ынтымақтастығы**

Мақалада Қытайдың энергетикалық стратегиясының эволюциясын, Қытай мұнай индустриясының қалыптасуы мен дамуы, қытайдың әлеуметтік экономикасының дамуы мен энергетикалық сұраныс жағдайына байланыстырып талдау жасалады. Қытай энергетикалық стратегиясының «өзін өзі қамдау» -дан «Мұнай мен қамдауды қамтамасыз ету»-ге өзгеруін, Қытайдың теңіз жолы арқылы мұнай импортаудың қауіпті екендігі пайымдалып, олардың Қазақстанмен энергетикалық қатынас орнатуға мүддел екендігі, сондай-ақ Қазақстанның да Қытаймен энергетикалық ынтымақтастық орнатуға мұқтаж екенгі, екі жақты мүдделіктен орнаған ынтымақтастықтың дамитын заңдылығы дәлелденген.

Түйін сөздер: Қытай, энергетика, стратегия, «өзін өзі қамдау», «Мұнай мен қамдауды қамтамасыз ету», Қазақстан, ынтымақтастық, даму.

Н. Мухаметханұлы

Энергетическая Стратегия Китая и Сотрудничество с Казахстаном

В статье обсуждается эволюция развития энергетической стратегии Китая, формирование и развитие Китайской нефтяной индустрии, а также устанавливается связь между социальным развитием экономики Китая и энергетическим спросом. Переход Китая от энергетической стратегии «забота о себе» до «обеспечения нефтью и заботой о себе», Китай обнаружив опасность импорта нефти через морской путь, он заинтересовался в энергетическом отношении с Казахстаном, установленное энергетическое сотрудничество между Китаем и Казахстаном, а также двусторонняя нужда сотрудничества и ее закономерность были доказаны.

Ключевые слова: Китай, энергетика, стратегия, «забота о себе», обеспечения нефтью и заботой о себе», Казахстан, сотрудничество, развитие.

N. Mukhametkhanuly

China's Energy Strategy and Cooperation with Kazakhstan

The article discusses the evolution of China's energy strategy development, formation and development of China's oil industry, as well as a connection between the social development of China's economy and energy demand. China's transition from the energy strategy of "taking care of yourself" ("the Energy Self – sufficiency") to the "oil supply and care of yourself" ("the Energy Supply – oriented"), China discovered the danger of oil imports through sea route, they became interested in energy relations with Kazakhstan, established energy cooperation between China and Kazakhstan, as well as bilateral cooperation and the need of its regularity was proved.

Key words: China, energy, strategy, "taking care of yourself", oil supply and care of yourself», Kazakhstan, cooperation, development

Қазақстан мен Қытай дипломатиялық қатынастарында энергетикалық ынтымақтастықтың сауда-экономикалық та, саяси стратегиялық та маңызы зор. Екі ел қатынастарының стратегиялық әріптестік теңгейге көтерілуіне арқау болған басты фактор – осы энергетикалық ынтымақтастық болып табылады. Өйткені энергетикалық ынтымақтастық екі елдің түбірлі мүддесін тығыз байланыстырып тұыр. Осы бір маңызы факторды тереңірек түсіну үшін, Қытайдың энергетикалық стратегиясының тарихи эволюциясына көз жіберуге тура келеді.

Қытай өнеркәсібі кейіндеп дамыған ел, оның мұнай өнеркәсібі өткен ғасырдың отызыншы жылдардың соңында басталған. Нақтылап айтқанда, 1939 жылы Ганьсу провинциясының Юйминь аймағында алғашқы мұнай өнеркәсіп базасы салынған болатын. Бірақ оның жылдық өнімі тек 1,2 млн тонна болған еді.

1949 жылы Қытай Халық Республикасы (ҚХР) құрылып, социалистік лагерьдің қатарын толықтырдықтан, Кеңес Одағы ҚХР экономикасын дамытуға барынша көмек көрсетті. XX ғасырдың 50- жылдары Қытайдың мұнай өнімдерімен өзін-өзі қамдауы тек 40%-ды құрады, оның жартысын КСРО-дан импорт етіп отырған болатын. 1961 жылы ҚХР-КСРО достық қатынастары бұзылғаннан кейін, Қытай ауыр мұнай тапшылығына тап болды. Содан бастап Қытай «өз күшіне сүйеніп өмір сүру» бағытын белгілеп, мұнаймен «өзін өзі қамдау» («the Energy Self-sufficiency») қауіпсіздік стратегиясын анықтады.

1960 жылдардың басында Қытай өз күшіне сүйене отырып Дацин, Чэньли, Хуабей, Даган, Лияохэ, Чанцин, Хэнань, Чжонюань, Чжиянхань қатарлы мұнай алқаптарын игеріп, мұнай өнімдерін молайтты, 1963 жылы мұнаймен негізінен өзін-өзі қамдайтын дәрежеге жетті [1]. 1973 жылдан бастап Қытай өздері өндірген мұнайын Тайланд, Жапония, Пиллипин, Романия қатарлы мемлекеттерге экспорт ете бастады. 1985 жылы Қытайдың мұнай экспорты 33 млн тонна жетіп, сол кездегі тарихтың ең жоғары деңгейіне көтерілді [2].

1980 жылдан кейін Қытай реформа арқылы қарқынды дами бастады. Қытай әлеуметтік экономикасының дамуы мен халық тұрмысы деңгейінің жоғарлауына байланысты, олардың энергетика тұтыну сұранысы күрт жоғарлады. 1990 жылдары Қытайдың жылдық мұнай

тұтыну көлемі 6,7% -бен өсіп отырды, ал Қытайдың мұнай өндірісінің жылдық өсуі ортақ есеппен 1,8% ғана болды. Сонымен Қытайда мұнай өндіру мен тұтыну арасында үлкен алшақтық орын алды да, Қытай 1993 жылдан бастап мұнай экспорт етуші мемлекеттен таза мұнай импорт етуші мемлекетке айналды. Осы жағдайға байланысты Қытай өзінің бұрынғы мұнай қауіпсіздік стратегиясын өзгеріп, «Мұнай мен қамдауды қамтамасыз ету» («the Energy Supply-oriented») стратегиясын белгіленді. Қытай үкіметінің энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мақсаты: «Ұзақ уақыт тұрақты түрде мұнаймен қамдауды қамтамасыз ету» болып белгіленді [3]. Ал осы мақсатты іске асыру үшін Қытайдың мұнай кәсіпорындары «Сыртқа шығу» стратегиясын қолданды. 1993 жылы наурыз айында Қытайдың Мұнай-газ бас компаниясы (CNPC) Таландтың Баня аймағында мұнай игеруге рұқсат алды. Бұл Қытай Мұнай-газ компаниясының шет елде мұнай игеру құқығына бірінші рет ие болуы еді. Сол жылдың шілде айында Қытайдың Мұнай-газ бас компаниясы Канаданың Алберта өлкесінен мұнай игеру акциясының бір бөліміне қол жеткізді, сондай-ақ олар шет елдегі ең алғашқы мұнайын осы жерден өндірді. Бірақ 1993-1996 жылдары Қытайдың шет елдегі мұнайға салған инвестициясы тек шағын жобалармен шектелді.

1997 жылдан бастап Қытай шет елдерде энергетикалық қимылдарын белсенді жүргізе бастады. Қытайдың мұнай-газ компаниялары сол жылы Орталық Азияда Қазақстанмен, Африкада Суданмен, Оңтүстік Америкада Венесуэламен мұнай игеру шарттарына қол қойды. Содан кейін олар Орталық Азиядағы Түркіменстан, Әзербайжан, Орта-Шығыстағы Оман, Ирак, Азия-Тынық мұқитындағы Тайланд, Бирма, Канада қатарлы мемлекеттермен келісімшарттар жасады. Ол келісімшарттардың мазмұны мұнайды барлау, ашу, мұнай өнімдерін бөлісу, бірлесіп қаржы салу, Концессия, құбыр тарту, тасымалдау, жер үсті құрылыстарын жүргізу, мұнай химия өнімдерін шығару, мұнай өңдеу және сату сияқты салаларды қамтыды [1,18 б.]. Бұл кездегі Қытайдың стратегиясы энергетика саласына инвестиция салу және мұнай игеруді басты мақсат етіп қойды. 1998 жылы маусым айында Қытай ел ішіндегі мұнай бағасын халықаралық мұнай бағасымен теңестіріп, қытайдың мұнай өндірісін интернационал-

дастырды. Содан кейін Қытайдың энергетика өнеркәсібі айтарлықтай дамып, энергетика өндірісі әлемнің алдыңғы қатарынан орын алды. Бірақ Қытайдың энергетика индустриясының экономикалық өнімділігі әлі де болса төмен болды [4], – деп санайды қытай сарапшылары.

Сондықтан болар, ХХІ ғасырда Қытайдың мұнай өндірісі мен тұтынуы арасындағы парық тіпті де алшақтай түсті. 2002 жылы Қытайдың тұтынған мұнай көлемі 240 млн 570 мың тонна болса, өндірген мұнайы 160 млн 890 мың тонна ғана болған. Сонымен олар мұнайдың кемшін бөлігін импорт арқылы толықтыруға мәжбүр болды. 2002 жылы бүкіл жер шарында энергетикалық қажеттілік 2,6%-дық қарқынмен өссе, Қытайдың қажеттілігі 20%-дық жылдамдықпен артып отырды. Халықаралық энергетикалық құрылымдарының статистикасына сүйенсек, 2003 жылғы Қытайдың мұнай тұтыну көлемі бірінші рет Жапониядан асып, АҚШ-тан кейінгі әлемде екінші орыны ұстаған, олар әр күні 5 млн 460 мың барелл (Жапония 5 млн 430 мың барелл) мұнай жұмсап, әлемдік мұнайдың 6,5%-ын (АҚШ 25,5 пайыз) тұтынды. Сонымен Қытай өзіне қажетті мұнайдың 32%-ын импорт етуге тиісті болды.

Осындай жағдайға байланысты, Қытай үкіметі 2003 жылдан бастап 2010 жылға дейінгі энергетикалық стратегиясын «Мұнай бұлақтарын ашу, мұнайды үнемшілікпен пайдалануға» өзгертті. Өйткені «11 қыркүйек оқиғасы» Қытайдың энергетикалық қауіпсіздік жағдайын өзгертіп жіберді, оның үстіне Қытай мен Ресей арасындағы Қиыр-Шығыс мұндай құбыры келіссөздері де тығырыққа тірелген болатын. Сондықтан Қытай халықаралық жаңа жағдайға бағытталған стратегиялық таңдауын жасауға мәжбүр болған еді.

«Мұнай бұлақтарын ашу, мұнайды үнемшілікпен пайдалану» стратегиясы, Қытай Компартиясының XVI кезекті III пленумында нақтыланып, «Еліміздің энергетикалық қауіпсіздік стратегиясының белгіленуі және оны іске асырылуы міндетті түрде ғылыми даму көрқарасының жетекшілігінде болады», – деп көрсетті. Ал 2005 жылы қазан айында өткен Қытай Компартиясының XVI кезекті V пленумына қабылдаған «ҚКП ОК Халық шаруашылығы мен әлеуметтік дамудың Онбірінші бесжылдығының жоспар ұсынысында»: «...Энергетикалық тұтыруды «Оныншы бесжылдықтың» соңынан

бастап 20% шамасында үнемдеу керек», – деп көрсетілді. 2004 жылы маусымда ҚХР Министрлер кабинетінің тұрақты мүшелері жиналысында қабылданған «Еліміз энергетикасының орта және ұзақ мерзімдік даму жоспары (2004-2020)» деп аталатын құжатта, Қытайдың энергетикалық стратегиясы мен саясаттық мақсаттары айқындала түсті. Онда: «Энергетиканы үнемдеуді алдыңғы орынға қою, өнімділікті көздеу, көмірді негіз ету, көп салалы даму, ел ішіне табан тіреу, шет елдерде кеңейту; қала мен қыстақты біртұтас жоспарлау, үйлесімді орналастыру; ғылыми-техникаға сүйену, жүйеге жаңалық енгізу; қоршаған ортаны қорғау, қауіпсіздікті қамтамасыз ету» [5] – деп, атап көрсетілді.

Қытай өзінің «Он бірінші Бесжылдық» мезлінде (2003-2008) энергетика саласы бойынша 43 мемлекетпен 131 келісімшартқа қол қойды. Ол келісімшарттарда мұнай-газ барлау және оны ашу – игеру, энергетиканы тасымалдау, мұнай-газ құбырын тарту, мұнай-газ өңдеу және техникалық қызмет көрсету сияқты мазмұндар қамтылған. Сонымен Қытай Орта-Шығыс, Африка, Орталық Азия және Ресей, Азия-Тыңқ мұқиты мен Оңтүстік Америка сияқты бес континетті қамтыған мұнай-газ ынтымақтастық аймағын қалыптастырды. Қытай мемлекеттік энергетика департаментінің толықсыз статистикасында: 2009 жылдың соңына дейін, Қытай мұнай компанияларының шет елдерде өндірген мұнай өнімі 50 млн тоннаға жетіп, Қытайдың шет елдегі мұнай көздерінің қауіпсіздігі қамтамасыз етті, – деп жазылған [6].

Бірақ Қытайдың энергетикаға сұранысы сонда да қанағаттандырылмады. Өйткені Қытайдың қарқынды дамуына байланысты алдағы он жылда Қытайдың мұнай импорты 10%-бен өсіп отырады деген болжам бар. Ал 2020 жылға барғанда Қытайдың жылдық тұтынатын мұнай көлемі 450 млн тоннаға жететін көрінеді. Сол кезде Қытай өзіне қажетті мұнайдың 60% импорт етсе, 2030 жылға барғанда 80% сырттан тасымалдау арқылы сұранысын қанағаттандыруға тиісті болады екен [7]. Міне, осындай жағдайда Қытайдың энергетикалық стратегиясында мұнай импорты олардың маңдай малды маңызды сыртқы саясаты болып қала береді. Сондықтан қазіргі кезде Қытайдың энергетикалық саясаты жалаң «Ел ішіне табан тіреу, өзін-өзі қамдау»-дан, «Энергетикалық дипломатия», «Мұнай

деипломатиясына» өзгерді. Іс жүзінде олар мұнай импортын әртараптандыру арқылы болуы мүмкін қауіп-қатерлерден сақтанудың жолдарын қарастыруда. Өйткені Қытайдың мұнай импорттау жағдайы мәз емес.

Қытай көп жылдардан бері өзіне қажетті мұнай импортының 56 пайызын Орта-Шығыс аймағынан алып келген. Алайда соңғы жылдары Орта-Шығыс қоғамындағы тұрақсыздықтар мен өзгерістер, әсіресе, АҚШ-тың Иракты оккупациялау арқылы мұнай секторына үстемдік орнатуы, Қытайдың бұл аймақтан тұрақты түрде мұнай алып тұруына қатер төндірді. Сондықтан Қытай басқа аймақтардан балама мұнай көздерін іздеуге мәжбүр болды.

Ал Қытайдың мұнай тасымалы жағдайынан қарайтын болсақ, ахуалдың біршама күрделі екендігін аңғарамыз. Қытайдың шет елден алатын мұнайының 90% теңіз жолы арқылы тасымалданады. Олардың марчуттары Индонезияның Сументажа аралы мен Малазия мен Сингапор арасындағы Малак бұғазынан өтеді. Бұл жолдың қауіпсіздігіне сенім байлауға келмейді. Оның үстіне Қытай импорт еткен мұнайдың 80%-дан артығын шет ел танкерлері жеткізеді. Егер халықаралық жағдайда аяқастынан үлкен оқиға туа қалса, Қытайға шет елден келетін мұнай тасымалы тоқтап қалуы әбден мүмкін. Міне, осындай көмескі факторларды көзде ұстай отырып, Қытай өзімен шекаралас жатқан Қазақстан және Қазақстан арқылы Орталық Азия мемлекеттерімен және Ресеймен мұнай-газ саласында ынтымақтастық орнатуға қатты белсенділік таныттып отыр. Басқаша айтқанда, Қытайдың ұлттық түбірлі мүддесі оларды Қазақстанмен ынтымақтасуға мәжбүрлейді. Сонымен Қытай мен Қазақстан арасында 1997 жылы алғашқы энергетикалық ынтымақтастық шартына қол қойылып, Қытайдың «Ақтөбемұнайгаз» кәсіп орнының 60 пайыз акциясын алуымен өзара ынтымақтастық қатынасы басталған болатын. Содан бері екі елдің энергетикалық саладағы ынтымақтастығы қарқынды дамып келеді.

Әрине, Қазақстан да шет елдерге энергетика экспорттауға мүдделі. Өйткені еліміздің ұлттық кірісінің негізгі қайнар көзі осы сала болып табылады. Оның үстіне іргелес жатқан, қарқынды дамып отырған, қаржысы мол алып ел Қытаймен энергетикалық ынтымақтастық қатынасты дамыту Қазақстан үшін де аса

маңызы. Ақиқатын айтқанда, «энергетикалық дипломатия» Қазақстанның да басым бағыты.

Сондықтан Қазақстан тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап, мұнай өнеркәсіп саласына шет елден қаржы тарту саясатын белсенді жүргізді, шет ел инвестициясын қорғау және шет ел инвестрларына жеңілдіктер беру жөнінде бірқатар заңдар қабылдады. Соның нәтижесінде елге жүз миллиондаған қаржы татып, оны мұнай-газ бұлақтарын барлауға, игеруге және оны экспорттау құрылыстарына жұмсап келеді.

Қазақстан үшін энергетика экспортын әртараптандыру және экспорт көлемін ұлғайтып отыру аса маңызды болып табылады. Осы тұрғыдан Қытаймен ынтымақтасу Қазақстан үшін ең тыйымды болары сөзсіз. Ал Қытайдың энергетикалық жағдайы да оларды осы салада Қазақстанмен, тіпті, Орталық Азия елдерімен барынша кең көлемде байланыс жасауға мәжбүрлейді.

Өмір заңдылығынан айтқанда, екі жақтың өзара мүдделігінен орнатылған ынтымақтастық қашанда баянды болары сөзсіз. Мұның мысалын Қазақстан мен Қытай арасындағы мұнай-газ саласындағы ынтымақтастықтың дамуынан айқын аңғаруға болады. Екі елдің энергетикалық қатынастарының бірінші кезеңін 1997 жылдан 2005 жылдар деп санаймын. Бұл мезгіл екі ел энергетикалық ынтымақтастықтың негізін қалыптастырумен ерекшеленеді. 2005 жылы 15 желтоқсанда Қазақстан мен Қытай ортақ қарсы қосып, бірлесіп жасаған жалпы құнды 700 млн АШҚ доллар тұратын, ұзындығы 960 шақырым келетін «Атасу-Алашанькоу» мұнай құбыры құрылысының аяқталуының тарихи дәуір айыратын мәні бар оқиға. Бұл құрылыстың геэкономикалық маңызымен қатар, стратегиялық құндылығы да айырықша. Осы құбыр іске қосылған 2006 жылдың мамырдан екі ел энергетикалық қатынастарының екінші кезеңін бастады деп санауға болады. Содан бастап Қазақстанның мұнай экспорты жыл сайын еселеп артып келеді.

Дегенмен Қытайдың мұнай импорты көбінесе халықаралық жағдайға, мемлекеттерара қатынастардың өзгеруіне байланысты өзгеріп отырады. Мысалы, Қытай мен Ресей арасындағы Қиыр-Шығыс мұндай құбыры келіссөзі кезінде тығырыққа тірелген еді. Соңғы кезде Ресейдің Украйынның Қырым аралына қол сұғуына

байланысты, АҚШ пен Батыс елдерінің Ресейге санкция қолдануы, Қытайға өз пайдасын тигізетін сияқты. Қытайлар Батыс елдерге Ресейге санкция салғанда (Қытай оған қарсы екендігін білдірсе де), Ресеймен Қиыр-Шығыс мұндай құбыры бойынша келіссөз жүргізу өздеріне тыйымды болады деп, қолдарын

ысқылап отыр. Жағдай Қытай ойлағандай бола ма, жоқ, оны уақыт көрсетеді. Дегенмен Қытайдың энергетикалық стратегиясын қытай қоғамының дамуы мен халықаралық жағдайдың өзгерістеріне байланысты динамикалық талдаулар жасап, еліміздің мұнай-газ саясатын үнемі реттеп отыру қажет деп санаймын.

Әдебиеттер

1. 中国石油安全的国际政治经济学分析. – 北京: 当代世界出版社.
2. 中国与中亚国家能源合作对策研究
3. Felix K. Chang, “Chinese Energy and Asian Security”, Orbis, 2001, Vol.145, №. 2, p 233
4. 我国能源政策回顾与未来政策. 经济研究参考
5. 我国能源中长期发展规划纲要 (2004-2020)
6. Zongguo nengyuan bianjibu. Zhong guo nengyuan. 32, № 2, p 3.
7. 中国与哈萨克斯坦能源合作透视. 俄罗斯中亚东欧市场. 2004. № 2.

References

1. Sha Daojiong – Zhong guo shi you an quan de guoji zhengzhi jingjixue fenxi . – Beijing: Dangdai shijie xubanshe. – 2005, 6 б.
2. Shai Li. – Study on Countermeasures of Entry Cooperation Between China and Central Asian Countries. – Beijing: social sciences Academic press(china). – 2013, p159.
3. Felix K. Chang, “Chinese Energy and Asian Security”, Orbis, 2001, Vol.145, №. 2, p 233
4. Shi Dan. – W guo nengyuan zhengce hui gu yu weilai zhengce. Jingji sankao. – 2000, № 20, p 20-27.
5. W guo nengyuan zhong chang qi fazhan gangyao (2002-2020).
6. Zongguo nengyuan bianjibu. Zhong guo nengyuan. 32, № 2, p 3.
7. Гүлзат Тұрсын.- Zhong guo yu Hasakesetan neng yuan he zuo tushi. Eluose Zhongya Donguo shichang. 2004. № 2.